

НЕКИ ТЕОРИЈСКИ ОСНОВИ ЕКОНОМСКЕ САДРЖИНЕ ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ У НАЦРТУ ЗАКОНА О УДРУЖЕНОМ РАДУ

У оквиру шире дискусије о Нацрту закона о удруженом раду желим да укажем на једну његову битну компоненту, „Основу социјалистичког самоуправног удруженог рада“. Необично је важно да се, пре свега, истакне темељна основа пројекта овог Закона са које се, иначе, полази и на њој се заснива целокупна институционална структура друштва у нас и сви битни економски принципи функционисања наше социјалистичке самоуправне заједнице. Ту основу представља економска суштина друштвене својине „средства за производњу, која искључује било какав систем *подчињавања човека* и експлоатације туђег рада“. Дакле, корисно је, из више разлога, оценити како је она (друштвена својина) теоријски концепирана у Нацрту закона о коме се, вечерас, овде води, истовремено начелна, уопштена и конкретна расправа.

Нови Устав, па отуда и Нацрт закона о удруженом раду као његова ближа конкретизација полази, у погледу дефинисања економске суштине социјалистичког облика присвајања, од теоријске конструкције, од потпуног, „чистог модела“ друштвене својине. И то је разумљиво, јер свако друго решење не би одговарало принципима материјалистичке дијалектике која у себи садржи процес сталних промена и „трансформације“ економске суштине односа присвајања у више, развијене облике својине. Само у односу на тако поједностављено „пројектовање“ стварности могуће је тестирати праксу, узети је за мерило, као најпоузданији критериј истине. Путем тога могуће је одредити и проверити колико се и до које мере се реално остварује економска суштина друштвене својине.

Иако то није изричито назначено, нацрт ипак у првом делу; где су дате основне одредбе као и у свом најважнијем одељку, који регулише друштвено економске односе радника у удруженом раду, садржи неке теоријске претпоставке. Његово полазиште је, без обзира до које мере се то у пракси реално остварује, да су средства за производњу заједничка основа удруженог рада, да су она доступна свима под једнаким условима. Тиме се омогућује *свакоме* да се, *под једнаким условима* укључи у удружени рад и да на основу свога рада стиче право присвајања дохотка, располагања средствима, коришћења материјалне основе процеса рада, управљања пословима, организовања производње, стиче право

учешћа у поступку доношења свих врста одлука о различитим питањима привредне активности.

То значи да је коришћење друштвених средстава за производњу омогућено сваком раднику. Сви они који поставе захтев да користе заједничку материјалну основу рада могу да то чине. У том их нико не може спречити. Они могу да је користе у смислу и „на основу *права рада* друштвеним средствима и *једнаких* права, обавеза и одговорности у погледу... и других средстава... репродукције у друштвеној својини”. *Једнакост* претпоставља одсуство сваке врсте монопола, а то подразумева фактичку, стварну а не формалну могућност да неко (не) може да удружи свој рад, да се укључи у процес рада и тако стекне право учешћа у присвајању одговарајућег дела дохотка. Тиме се отклања свака, било која врста монопола.

Спречавање да се успостави било какав облик монопола и његово, друштвено отклањање има за непосредни циљ укључивање свих у процес присвајања, а не искључивање, елиминисање појединаца и друштвених група из тога. У овом случају, за моменат, није реч о томе на основу чега неко, било ко, истиче правни односно економски основ присвајања. Не поставља се питање шта је оправдање да неко (субјект присвајања) без „барјера” и било каквих других препрека може да слободно располаже са дохотком, да користи заједничку материјалну основу рада (средства за производњу), да организује процес производње, да управља њиме, да га усмерава, координира и да одлучује о питањима економског живота. Овде се једноставно поставља питање и полази се од претпоставке о непостојању и забрани успостављања било ког облика монопола, а то значи да су средства за производњу заједничка материјална основа удруженог рада, да их сви радници, под истим условима искоришћавају и на основу тога присвајају резултате рада (доходак).

О томе је Нацрт закона сасвим „опредељен” изричит и јасан. Узмимо за илустрацију предложене основне законске одредбе. У њима се на изричит начин забрањује успостављање било које врсте монопола. Уопштено речено „Противзаконити су свако *потчињавање човека и експлоатација туђег рада*, сваки облик управљања производњом и другим друштвеним делатностима и сваки облик расподеле, који изопачавају социјалистичке самоуправне друштвене односе у виду присвајања друштвених средстава и резултата рада *успостављањем монопола на државно-својинској, групно-својинској или приватно-својинској основи, на основу економске или политичке моћи или у виду бирократске самовоље, технократске узурпације или самовољног одлучивања*, као и свака привилегија заснована на монополу управљања средствима за производњу и присвајању резултата рада”.

Очигледно, када се одреди прави смисао ове одредбе, њоме се одбацује и негира сваки облик монопола својине; монопола економске односно политичке моћи, негира стање бирократске самовоље, спречавају појаве технократске узурпације власти, могућност самовољног одлучивања. Њоме се укида сваки облик привилегованог положаја појединаца и друштвених група. Иначе, треба рећи, свуда тамо где има ових појава

несумњиво је да се ради о монополској структури у чијим оквирима се појединци, социјалне групе па и читаве класе искључују из процеса коришћења друштвених средстава за производњу.

Исто значење; да онемогући стварање монополског положаја, има и одредба чл. 15. Нацрта закона. Према њој се забрањује удруживање и повезивање организација удруженог рада и свака друга и било чија врста активности, која би имала за циљ спречавање несметане циркулације, онемогућавање кретања рада и средстава и слободне размене роба и услуга. Тиме се несумњиво, још једном, забрањује стварање монополске структуре на јединственом југословенском тржишту на основу које би се, као последица ако би дошло до тога, стекла економска преимућства, створили неравноправни односи, успоставила доминација једних у односу на друге привредне субјекте, пореметила стабилност тржишта и нанела, неким његовим учесницима, знатна материјална штета.

Опште негирање сваког облика монопола не односи се само на изузетне погодности на тржишту, већ обухвата и специјално повољне природне услове као и друге специфичне погодности привређивања. Ови изузетни услови се увек, наравно ако постоје, користе од стране оних основних организација удруженог рада, које са њима располажу и користе их у циљу присвајања дела дохотка без и мимо критерија рада.

Дата претпоставка о заједничкој основи удруженог рада, о једнаким правима у томе, о непостојању монопола; укључивању свих радника како би они, под истим условима, користили друштвена средства за производњу, располагали са резултатима рада, одлучивали о свим питањима привредне активности и друштвено-политичког живота, та премиса, у пуној мери не одговара, у конкретним манифестацијама економског живота објективној стварности. Између реалних односа присвајања и теоријске конструкције економске суштине друштвене својине, каква она треба да буде, а не каква јесте, у томе погледу, јавља се неусклађеност, противречност. О чему се, заправо, ради. Теоријски предложено решење, постављени аналитички модел, визија о томе каква треба, у будућности, да буде економска садржина друштвеног облика присвајања, то представља једну страну питања. Сасвим другачије изгледа стварност, свакодневна пракса, оно што се догађа, манифестује.

У томе, без икакве сумње, постоји одређени раскорак између реалности и онога што се теоријски концепира, поставља као политичка доктрина, акциони програм, идејна оријентација друштвених снага, тежња ка неком вишем циљу развоја односа присвајања. У основи те противречности налазе се, још увек, неразвијена материјално-производна основа наше привреде, која не дозвољава, спречава да се отклоне само неке, а камоли све врсте монопола, да се изједначе услови привређивања и створе реалне претпоставке, да се друштвена средства за производњу и други услови удруженог рада користе, под једнаким условима, од стране свих субјеката привређивања. Пре свега, у односу на то колико је материјална основа удруженог рада доступна свима (претпоставка друштвене својине), а не само некоме; појединцима, друштвеним групама (приватно-својински, групно-својински, државно-својински односи), цени

се ваљаност дате претпоставке од које полази нацрт закона о удруженом раду.

Ако се не пође од тога, онда материјална основа рада није, под приближно истим условима, доступна свима. Зато појединци и нису у стању да остваре право рада; незапосленост, да користе друштвена средства за производњу, да присвајају доходак, да располажу са њиме, да утичу на одлуке, свуда тамо где се и када се оне доносе. Просто речено, они који не могу да удруже свој рад, а спречени су у томе из било којих разлога, најпре због тога што су производне снаге неразвијене, па је ниска техничка база привреде, објективно су искључени из процеса коришћења друштвених средстава за производњу. Када дође до тога да неко, било ко, наравно из објективних разлога, није у могућности да удружи свој рад, ти случајеви нису ретки, напротив врло су бројни, у тој мери је непотпун, „мањкав је” садржај друштвене својине.

Друштвена својина је само онај облик економских односа чија се садржина заснива на критерију рада, економски гледано, једином основу присвајања дохотка, коришћења друштвених средстава, располагања са резултатима рада. Критериј рада, а не други моменти постаје база, основа одлучивања.

Сада се, што се, иначе, из претходно реченог запажа, постављају два основна питања. Једно се тиче спора око тога, да ли право одлучивања, право управљања, право коришћења, право присвајања, право располагања и сва друга права радника, која се налазе у Нацрту закона о удруженом раду, чине економски садржај друштвене својине. Теоријско логички, методолошки, историјски, за објашњење економске садржине друштвене својине, „такав редослед ствари” је неприхватљив. Наиме, немогуће је, водећи рачуна о карактеру социјалистичких односа присвајања; о промени места, положаја и улоге радника у привредном и друштвено-политичком животу и, уопште, захваљајући историјској чињеници да се рад афирмише и постаје јединствен критериј присвајања, уместо права својине као основа присвајања то право „трансформисати” у право одлучивања, па онда на основу тога одредити економски садржај друштвене својине.

Нацрт Закона, иако у вези тога има непрецизних формулација, које треба у коначној редакцији отклонити, одбацује концепт по коме садржину друштвене својине представља право одлучивања. Другачије решење поставља питање на основу чега се учествује и доносе одлуке о коришћењу средстава у друштвеној својини и располаже са резултатима рада. Јер одлучивање може да буде или на основу монопола приватне својине, власништва над материјалним условима производње (критериј својине) или на бази других критерија одлучивања; монопола власти, привилегија, положаја у државној хијерархији (државна својина), Свакако да то може да представља и представљало је у прошлости а и данас представља основ присвајања, али не на основу права одлучивања већ се то право и друга права користе на бази одређене врсте монополског положаја субјеката присвајања.

Зато и проглашавање у нацрту закона да је противзаконито свако и свачије успостављање било ког облика монопола поставља питање економског основа присвајања тамо где постоји друштвена својина средстава за производњу. Уместо монопола приватне својине (капитализам и не само он) у приватно-својинских, групно-својинских и државно-својинских односа (државни социјализам) поставља се питање, у случају када се ради о негацији својине као критерија присвајања (самоуправни социјализам) шта представља основ да неко може да користи заједничку материјалну основу удруженог рада, да располаже средствима у друштвеној својини, да присваја доходак, стиче право одлучивања о различитим питањима репродукције у друштвеној својини.

Логично, за одговор на постављено питање потребно је да се уведе нова претпоставка за дефинисање економске садржине друштвене својине, јер се мења основ присвајања. То, са своје стране, ставља захтев да се, када је тако, уместо права својине одреди нови основ, критериј присвајања. Из тога следи закључак да се тежиште пребацује на друге несвојинске критерије присвајања. Уместо монопола својине, односно било код облика монопола чије успостављање, према Нацрту закона постаје противзаконито, у замену за то, генерално се прихвата, узима се за основ присвајања допринос рада, критериј рада, учешће у процесу рада и стицања дохотка. На њему се, бар у принципу, заснивају сва права радника: право одлучивања о свим питањима друштвено-економског живота, право управљања, право рада друштвеним средствима, право њиховог коришћења, фактичка и правна могућност регулисања односа утврђивања, формирања прихода и расподеле дохотка. У свему томе, уместо својине узима се рад као основ, општи критериј присвајања. Томе питању су, напред је већ то наговештено, сада поклоњена извесна пажња; у мери колико је то нужно да се што потпуније схвати економски садржај присвајања средстава у друштвеној својини.

Претпоставка да се присвајање у самоуправној привреди остварује на основу критерија рада има теоријско и практично значење. Теоријски посматрано испољавање ове специфичне законитости претпоставља одсуство не само својинског већ сваке друге врсте монопола над условима и резултатима (производима) рада. Својински монопол се отклања, нестаје, елиминише се путем мера експропријације власника средстава за производњу, претварањем приватне у државну социјалистичку, односно друштвену својину. Формално тиме се решава проблем критерија, права присвајања, али само уколико се негира, оспорава и нестаје приватна својина на бази које се, кад постоји њен монопол, поставља захтев, право на одређени део производа туђег рада (предузетничка добит, камата, рента, дивиденда).

Сада се у самоуправној организованој привреди у нас; где превласт добија удружени рад, уместо приватне својине; односа доминације и владавине капитала над радом и права одлучивања; у његовој основи могу да се налазе елементи економске и политичке моћи, технократске узурпације власти, бирократске савомоће, узима и прихвата једино критериј рада. На њему се афирмише свако друштвено признање, одребује

материјални и друштвени положај људи, базира целокупан процес одлучивања. Отуда, као што је већ речено, право одлучивања не одређује карактер односима присвајања, оно не чини економски садржај друштвене својине, већ је оно изведено из критерија рада као што су изведени и други атрибути присвајања. Једино онај ко учествује у процесу рада и стицању дохотка, само тај субјект има право одлучивања, али то право се изводи и поставља захтев да се учествује у доношењу одлука само на основу доприноса и резултата рада. На томе се заснивају право коришћења друштвених средстава, њихова употреба, располагање са њима. Рад се узима као основа и за учешће у организовању производње, за усмеравање њених токова, за координирање одлука.

У свему томе, до ове тачке анализе, није спорно да ли треба поћи од рада код одређивања економске суштине односа присвајања. Међутим, нема сагласности о врсти рада, какав је његов карактер, да ли је он непосредан или је другачије одређен, „заобилазним путем“. Споран је начин како да се одреди индивидуални квантум рада, путем чега и на који начин да се добије његово друштвено признање, шта је јединица мере тога, шта њу чини, одакле потичу разлике у квалитету рада, како и до којих граница их уважавати. Нацрт закона о томе се не изјашњава.

Но, ако се занемаре све спорне тачке у погледу одређивања јединице рада и прихвати чињеница да „Друштво може просто да израчуна колико је радних часова“ издато да би се на основу тога узело учешће у процесу присвајања; коришћење заједничких услова рада, располагање са резултатима рада, стекло право одлучивања о питањима производње, управљало њоме и организовали производни процеси, па се, без обзира на различитост у томе, пође од доприноса и резултата рада као критерија учешћа у расподели дохотка, онда је теоријски проблем решив на следећи начин.

Коришћење материјалне основе рада, средстава за производњу, ако је реч о његовом друштвеном облику, мора да се макар и у начелу заснива на закону расподеле према раду. На тај начин сваки процес присвајања који за своју основу нема критериј рада, учешће у радном процесу, не остварује допринос и резултат рада, нема битна обележја друштвене својине. Нема их зато што друштвена својина представља комплекс односа присвајања у чијој основи стоји принцип расподеле према раду. На њему се заснива економско биће и друштвени карактер социјалистичког облика присвајања.

Ако се на овај начин дефинише присвајање, онда је неспоран закључак; да свуда тамо где се и када се остварује расподела без доприноса рада, у тим случајевима, до одређене мере, недостаје економски садржај друштвене својине. Према критерију рада оцењује се економска суштина и разграничава, с једне стране, присвајање дохотка на основу рада, (дохоци од рада) и с друге стране, утврђује обим учешћа у присвајању без доприноса рада („нерадни дохоци“). До тога долази кад се део дохотка присваја не на основу доприноса рада, већ захваљујући бољим условима привређивања, благодарећи повољнијем коришћењу друштвених средстава у односу на друге субјекте привредне активности,

поседовању монопола природних ресурса, изузетним погодностима на тржишту, па захваљујући и другим изузетним условима присвајања дохотка.

Наведене појаве присвајања дохотка без доприноса рада важе за организације удруженог рада. До њих долази путем преливања једног дела дохотка из оних радних организација које не користе повољне услове рада ка оним које располажу са изузетно повољним условима привређивања.

У свим случајевима присвајања дела дохотка без рада, не остварује се принцип расподеле према раду. Напротив, тиме се деградира, умањује економска садржина друштвене својине. Но, како закон присвајања дохотка на основу критерија рада делује као и други економски закони у облику једне тенденције, „остварује се неостварујући се”, стално се сужава простор за стицање и расподелу дохотка без доприноса и резултата рада.

Смисао и објашњење тога налази у чињеници да објективни процеси развоја доводе до подизања, сталне динамике и промена у правцу пораста органске структуре чинилаца производње. Доводи до тенденције уједначавања услова привређивања, јачег повезивања рада и средстава, примене начела учешћа у расподели дохотка на бази заједничких улагања средстава акумулације, примени критерија минулог рада за учешће у расподели дохотка и афирмације уставног начела солидарности и узајамне помоћи које прихвата Нацрт закона о удруженом раду.

И на крају, уместо закључка желим да кажем, да решења која су предложена у Нацрту закона о удруженом раду, у погледу дефинисања економске садржине друштвене својине, у потпуности одговарају марксистичком схватању тога питања. Њиме се одређује правац, отвара довољан простор развоја социјалистичких односа присвајања и афирмише потпуније остваривање начела присвајања на бази критерија рада. У склопу тога врши се јак утицај на подизање техничке основе чинилаца производње и подстиче „тенденција” изједначавања услова привређивања што, са своје стране, објективно доводи до смањења случајева када се присвајање врши без доприноса и резултата рада. Такав прилаз непротивречи, напротив одговара захтевима теорије радне вредности и научном концепту схватања рада на коме се, углавном, ослања целокупно марксистичко учење о економској суштини односа присвајања.

др Д. Шошкић